

Μακεδονικά

Τόμ. 1

Πού έκαιτο η παλαιά Θέρμη

Κ. Α. Ρωμαίος

doi: [10.12681/makedonika.9113](https://doi.org/10.12681/makedonika.9113)

Copyright © 2016, Κ. Α. Ρωμαίος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ρωμαίος Κ. Α. (2017). Πού έκαιτο η παλαιά Θέρμη. *Μακεδονικά*, 1, 1-7. <https://doi.org/10.12681/makedonika.9113>

ΠΟΥ ΕΚΕΙΤΟ Η ΠΑΛΑΙΑ ΘΕΡΜΗ

Ἡ ἀκριβὴς θέσις τῆς ἀρχαίας πόλεως *Θέρμη*, ἀναφερομένης ἤδη ἀπὸ τὸν βον π. Χ. αἰῶνα, δὲν εἶναι ἀναντιρρητῶς καθωρισμένη. Παλαιότερα ἐπίστευαν, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιτομὴν τοῦ 7ου βιβλίου τοῦ Στράβωνος— Z, 330, 24 —, ὅτι ἡ *Θέρμη* ἔκειτο εἰς τὴν θέσιν τῆς μετέπειτα ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου συνοικισθείσης Θεσσαλονίκης (316 π. Χ.). Ἄλλοι κατόπιν ἐπολέμησαν τὴν γνώμην ταύτην ἰσχυριζόμενοι πλάνην τοῦ ἐπιτομέως καὶ ἐτοποθέτησαν εἰς τὸ Σέδες καὶ τὴν κοιλάδα μέχρι τῆς παραλίας, ἐπειδὴ εὗρισκον εἰς τὰς γνωστὰς θερμὰς πηγὰς ἰσχυρὰν ἔνδειξιν, ὅπως καὶ πράγματι εἶναι, ὅτι ἐξ αὐτῶν ὠνομάσθη ἡ πόλις καὶ ὁ *Θερμαῖος* ἢ *Θερμαϊκὸς κόλπος* ¹⁾. Τὸ αὐτὸ παραδέχεται καὶ ὁ τελευταῖον γράψας περὶ τοῦ ζητήματος ἐπιφανὴς ἐρευνήτης τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας E. Oberhammer, *Realencyclopädie*, VA², 2391, ἀρνούμενος πίστιν εἰς τὴν πρώτην ἐκδοχὴν.

Ἐν τούτοις καὶ αἱ δύο γνώμαι ἔχουν, ὡς θὰ ἴδωμεν, περιορισμένην ἀξίαν καὶ μία τρίτη, συμβιβαστικὴ τῶν ἀντιμαχομένων μερίδων, ὅτι καὶ εἰς τοὺς δύο τόπους ἐξετείνεται ἡ μικρὰ ἐπικράτεια τῆς ἀρχαίας πόλεως πρὸ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, εἶναι δυνατὸν νὰ προταθῇ. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον ἀπὸ εἰρηνόφιλον διάθεσιν, ἀλλὰ διότι ἡ συμβιβαστικὴ αὐτὴ γνώμη ἀνταποκρίνεται τέλεια καὶ πρὸς ὅλα τὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ πράγματα καὶ πρὸς πάσας τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

Ἐφορμὴν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ τοπογραφικοῦ ζητήματος ἔδωκεν ἡ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς, πού ἐνήργησε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὸ Μικρὸν Καραμπουρνοῦ, τὴν γλωσσοειδῆ προεσοχὴν πρὸς Ν τοῦ λιμένος, τὸ 1930. Ἡ μελέτη δημοσιεύεται ἤδη εἰς τὸν ἐπιμνημόσυνον τόμον τοῦ ἀειμνήστου Τσουντα, ἐτοιμαζόμενον ὑπὸ τοῦ «Θρακικοῦ Κέντρου», καὶ ἐξ αὐτῆς ὅπως καὶ τῶν παλαιότερων ἐρευνῶν τοῦ L. Rey ²⁾ ἀποσπῶμεν ἔδῳ, ὅτι σχετίζεται πρὸς τὴν τοπογραφίαν. Ἐβεβαιώθη, ὅτι εἰς τὸ Καραμπουρνάκι ὑπῆρχεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, 1000 π. Χ., μικρὸς συνοικισμὸς τοῦ εἴδους τῶν λεγομένων *table* καὶ διήρκεσε μέχρι τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰῶνος καὶ ἴσως καθ' ὅλην τὴν Ἀρχαιότητα. Λεῖψανα οἰκιῶν ἀδήλου ἐποχῆς,

1. Βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ ΤΑΦΡΑΛΙ, *Topographie de Thessalonique*, 6,5 κέ.

2. ВСН, 1917 — 1920, I, 96 — 100, 170 κέ. II, 258. ALBANIA, 1927, 48 κέ.

πάντως ὄχι πολὺ παλαιᾶς, περιεργοὶ τάφοι τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ ἴσως παλαιότεροι, ἐνθυμίζοντες διὰ τὸ σχῆμα των, τοῦ κολουρούου κώνου, τοὺς θολωτοὺς μυκηναϊκοὺς, καὶ τὰ ἀποκείμενα εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Πανεπιστημίου πολυίριθμα ὄστρακα μακεδονικῶν προϊστορικῶν ἀγγείων, πρωτογεωμετρικῶν, νησιωτικῶν τῆς Ῥόδου καὶ Χίου — τῶν λεγομένων ναυκρατικῶν — καὶ ἄττικῶν, ἔξ ὧν συνεκροτήθησαν κατὰ μέγα μέρος, ἑξαίρετος σκύφος τοῦ 450 π. Χ, ἀξιόλογος μέγας κρατὴρ καὶ πελίκη τῶν χρόνων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἶναι τὰ κυριώτερα εὐρήματα τῆς τελευταίας ἀνασκαφῆς. Τὸ ὀπωσδήποτε ἐρευνηθὲν μέρος τοῦ συνοικισμοῦ βλέπει πρὸς Β καὶ τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλ' ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι δὲν ἔβλαπτε παρὰ τὰς οἰκίας νὰ ὑπάρχουν οἱ τάφοι — πρᾶγμα εὐεξηγήτον δι' ἀτειχίστους κώμας καὶ τὴν κωμηδὸν οἰκουμένην Σπάρτην — εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι ὁ συνοικισμὸς ἔξετείνετο καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ ΒΑ πλευρὰν τοῦ ἀκρωτηρίου, διότι καὶ ἐδῶ οἱ Γάλλοι, Ἕλληες καὶ Ῥῶσοι μὲ τὰς στρατιωτικὰς ἐγκαταστάσεις των κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον (1917) ἤνοιξαν πολλοὺς τάφους καὶ ἐβεβαίωσαν ἐκτεταμένην νεκρόπολιν (Albania, 1927, 48 κέ.). Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, ἀφοῦ οἱ νεώτεροι ἐκ τῶν ἀνοιχθέντων τάφων φθάνουν μόνον μέχρι τοῦ 4ου αἰῶνος, βέβαιοι εἶναι, ὅτι ὁ συνοικισμὸς, μικρὸς ἢ ἐκτεταμένος, εἶναι παλαιότερος τῆς ἰδρύσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπειτα πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι τὸ Καραμπουρνάκι ἀπέχει σχεδὸν ἐξίσου ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴν ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν κοιλάδα πρὸς Ν, ὥστε δύσκολον εἶναι νὰ ἀποφανθῆ κανεὶς, ἂν ὁ συνοικισμὸς ἀνήκεν εἰς τοὺς κατοικοῦντας περὶ τὸ Σέδες ἢ τοὺς κατόχους τῆς περὶ τὴν Θεσσαλονικὴν παραλίας. Ἡ ἀπὸ τὸν Χορτιάτην κατερχομένη χαμηλὴ ὄαγίς μὲ τέρμα τὸ ἀκρωτήριο δὲν χωρίζει ἀναντιρρότως τὰς δύο κοιλάδας. Ἄλλ' ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τοὺς λοιποὺς μέχρι τοῦδε βεβαιωθέντας ἀρχαίους συνοικισμοὺς τῶν πέριξ καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν θάλασσαν καὶ τοὺς λιμένας, ἢ κεντρικὴ θέσις τοῦ ἐν λόγῳ συνοικισμοῦ προσλαμβάνει τότε ἰδιαιτέραν σημασίαν.

Ἐνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα τοῦ Δήμιτσα κατὰ τῆς γνώμης τῶν τοποθετούντων τὴν Θέρμην εἰς τὴν θέσιν τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο, ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς πόλεως καὶ περὶ αὐτὴν ἐκτὸς τῶν ἀφθόνων Ῥωμαϊκῶν ἀρχαιοτήτων τίποτε παλαιότερον δὲν παρατηρήθη¹⁾. Τοῦτο ὁμως σήμερον καθόλου δὲν εὐσταθεῖ. Ὁ γνωστὸς Ἕλληες ἐρευνητὴς τῆς προϊστορικῆς Μακεδονίας W. Heurtley εἰς τὸ τελευταίως δημοσιευθὲν ἔργον του Prehistoric Macedonia, σελ. XXII παραθέτει χάρτην, ὅπου διὰ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης λοφοσειρᾶς τοῦ Χορτιάτη χωρίζει τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης (Salonica plain) ἀπὸ τὴν νοτιωτέραν κοιλάδα τῶν Βασιλικῶν.

1. Κριτικὴ μελέτη περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς Θέρμης ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀθήναιον, τ. 7 σ. 258 κέ.

Εἰς τὴν πρώτην σημειώνει τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς: 1) *τούμπα Καλαμαριάς* = (Μεγάλη) Τούμπα, 2) *Λεμπέτι*, 3) *Καπουτζήδες*, 4) *Μ. Καρμπουροῦ* (table) καὶ 5) *Ἀκμπουνάο*, τούμπα δυτικώτερα ἀπὸ τὸ Λεμπέτι. Εἰς τὴν δευτέραν τοποθετοῦνται δύο τοῦμπες (1-2) πλησίον τοῦ χωρίου τῶν Βασιλικῶν, 3) *Γόνα* (Gona) — τούμπα μὲ παρακειμένην table —, 4) *Σέδες*, 5) *Τσαῖρ* καὶ 6) *Οὔζουναλί*. Κατωτέρω παραθέτομεν χάρτην λεπτομερέστερον μὲ περισσοτέρους μικροὺς συνοικισμοὺς.¹⁾ Ἐπειδὴ εἰς πολλὰς ἀπὸ τὰς ἐπιχώσεις αὐτὰς καὶ τὰ ἀνώτατα στρώματα συνελέχθησαν ὄστρακα τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰῶνος, εἶναι πρόδηλον, ὅτι οἱ σχετικοὶ μικροὶ συνοικισμοὶ συνεχίσθησαν ἀπὸ τῆς β' ἢ καὶ μέρους τῆς γ' χιλιετηρίδος μέχρι τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν χρόνων. Εἰς τὴν «τράπεζαν» μάλιστα κατὰ τὸ Γόνα τὸ χωριδάκι διτηρήθη καὶ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἀκόμη χρόνους. Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν μὲ ἀσφάλειαν, ὅτι μία μακεδονικὴ πόλις, ὡς ἡ Θέρμη, δὲν παρείχε τὸ αὐτὸ ἐξωτερικόν, τὸ συνηθισμένον εἰς τὰς πόλεις τῆς νοτίας Ἑλλάδος ἢ καὶ τῆς γειτονικῆς Χαλκιδικῆς, ὅπου συχνότατα διεκρίνετο ὁ κεντρικὸς τειχισμένος συνοικισμὸς, τὸ ἄστν τῶν Ἀθηνῶν, ἀπὸ τοὺς λοιποὺς δήμους καὶ χωριάδια, τειχισμένα ἢ μὴ, ποὺ ἦσαν κατεσπαρμένα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κρατιδίου. Κατὰ ταῦτα, ἂν περιορίσωμεν τὴν Θέρμην εἰς τὴν κοιλάδα κάτω ἀπὸ τὸ Σέδες, θὰ τὴν φαντασιώσωμεν ὡς συγκεκριμένην ἀπὸ μερικοὺς ἐκ τῶν μνημονευθέντων συνοικισμῶν καὶ ἄλλους, ποὺ δὲν ἐξακριβώθηκαν ἀκόμη, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἕνας θὰ ἦτο παραλιακὸς δυτικώτερα τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς καὶ τίποτε περισσότερον. Καὶ τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ δεχθῶμεν διὰ τοὺς κατοικοῦντας τὴν «πεδιάδα» τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου πρὸς τοῦτοις πολὺ πιθανὸν εἶναι καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συνοικισμοὶ νὰ ἐκρῦφθησαν διαπαντὸς ὑπὸ τὰς μεγάλας καὶ ἐκτεταμένας κατασκευὰς τῆς μετὰ τὸν Κάσσανδρον συνεχῶς κατοικουμένης πόλεως. Ἄλλ' ἐδῶ δὲν λείπουν καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις. Πλησίον τῆς Μεγάλης Τούμπας ὁ κ. Στρ. Πελεκίδης ἀνέσκαψεν ἀρκετοὺς τάφους μὲ κορινθιακὰ ἀγγεῖα τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος ἂν μὴ καὶ παλαιότερα (BCH, 45 [1921] Chron. 541). Παρὰ τὸ Διοικητήριον, 200 μ. δυτικώτερα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Σαραπίου, εὑρέθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πολλὰ μαζὶ ἰωνικὰ μαρμάρια ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐνθυμίζοντα κατὰ τὴν μορφήν τῶν κυματίων καὶ τὰ γλυπτὰ φύλλα τὸν θησαυρὸν τῶν Σιφνίων, ἂν καὶ ὑπολείπονται κατὰ τὴν λεπτότητα τῆς ἐργασίας²⁾. Πλησίον ἀκόμη εὑρέθη κεφαλὴ μικρὰ ἐξ ἀναγλύφου τοῦ τέλους τοῦ

1. Ὁ χάρτης ἐφιλοπονήθη ἐπιμελείᾳ τοῦ ἀγαπητοῦ μου μαθητοῦ κ. Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑ, ἐπιμελητοῦ τῶν Ἀρχαιοτήτων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Planches XIII καὶ XVI τοῦ βιβλίου τοῦ L. REY, Observations sur les premiers habitats de la Macédoine (= BCH, XI, I — XI, III, 1917 — 19).

2. Ὁ κ. Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ στείλῃ διεξοδικὴν περιγραφὴν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τούτων μελῶν, συνοδεύσας ταύτην μὲ διαφωτιστικὰ σχεδιάσματα. Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ ὁμοίότης τῶν πρὸς τὰ ἐκ Καβάλας εὑρήματα, πρᾶγ-

δου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἡ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον εὑρεσις πλειόνων ἀρχιτεκτονικῶν εἶναι ἰσχυρὸς λόγος νὰ πιστεῦωμεν, ὅτι δὲν μετεκομίσθησαν ἄλλοθεν ὡς οἰκοδομήσιμον ὑλικόν, ἀλλ' ὅτι ἀνήκουν εἰς γειτονικὸν ἐπιτόπιον κτίσμα. Τμῆμα μεγίστου ἰωνικοῦ κιονοκράνου, συγκομισθὲν παλαιότερον εἰς τὸ Μουσεῖον, δημοσιεύει ὁ κ. Γ. Μπακαλάκης εἰς τὴν ΑΕ, 1936, 17, εἰκ. 25-26 καὶ εὐρίσκει ὅμοιον πρὸς τὰ κιονοκράνα τοῦ ναοῦ τῆς Παρθένου τῆς ἀρχαίας Νεαπόλεως κατὰ τὴν σημερινὴν Καβάλαν. Τέλος εἰς τὸ Ζεῖτενλικ ΒΔ τῆς πόλεως εὐρέθησαν τὸ 1917 ὑπὸ ξένων ἀρχαιολόγων τῶν συμμαχικῶν στρατῶν τάφοι μὲ ἀγγεῖα τοῦ 5ου αἰῶνος, ὅπως εἰς τὸ Μικρὸ Καραμπουρνου (Albania, 1927, 28 κέ).

Μετὰ ταῦτα πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι γύρω ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης ὑπῆρχεν ἄλλη ἀρχαία πόλις, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν Θέρμη, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα τυχαίως παρέλειψαν οἱ ἀρχαῖοι; Τοῦτο θὰ ἦτο ἐντελῶς παραλόγον, διότι καὶ ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὰς διαφορτικὰς συνθήκας τῆς ναυσιπλοΐας τῶν παλαιῶν, πού διὰ τὴν μικρότητα τῶν πλοίων τῶν ἠρκοῦντο εἰς σχετικὸς μικροὺς ὄρμους, ὁ εὐρύχωρος λιμὴν κατὰ τὴν Θεσσαλονίκην θὰ εἶχε καὶ τότε ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης πολὺ μεγάλην σημασίαν. Εἶναι φανερόν, ὅτι οἱ ἀπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄξιου καὶ τοῦ Γαλλικοῦ, τοῦ Ἐγεδώρου τῶν παλαιῶν, κατερχόμενοι εἰς τοῦτον τὸν λιμένα πρῶτον θὰ ἐξήτουν νὰ ἐπιβιβάσθουν ἢ νὰ φορτώσουν, ἔκτος ἂν εἶχον λόγους νὰ προτιμήσουν τὴν Χαλάστραν κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἄξιου, καὶ οἱ εἰσπλέοντες τὸν Θερμαϊκὸν ἦτο ἀδύνατον καὶ ἀσύμφορον νὰ ἀγνοήσουν τὸν τελευταῖον σταθμὸν τοῦ ταξειδίου των. Ἀλλὰ τότε, ἂν ἢ παρὰ τὸν λιμένα πόλις ἦτο αὐτοτελής, θὰ ἐπεσκίαζεν ἀσφαλῶς τὴν νοτιὰν γείτονα ἢ θὰ ἐμοιράζετο μὲ αὐτὴν τὴν φήμην καὶ τὸ ὄνομά της· ἐξάπαντος δὲν θὰ παρεβλέπετο. Ἐξ ἄλλου αἴρεται κάθε δυσκολία, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι καὶ οἱ τόποι περὶ τὸν βορειότερον μυχὸν τοῦ κόλπου ὑπήγοντο εἰς τὴν αὐτὴν κοινότητα ἢ πόλιν, τὴν Θέρμη, ἂν καὶ φυσικὸν εἶναι νὰ ὠνομάζοντο μὲ ἓνα ἢ περισσότερα τοπικὰ ὀνόματα. Μετὰ τὸν συνοικισμὸν τῆς μεγάλης πόλεως ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου εὐλόγον εἶναι, ὅτι τὸ νοτιώτερον τμῆμα τῆς πόλεως διετήρησεν ἔκτος μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα, ὅπως ὁ Θερμαῖος κόλπος (ἢ Θερμαϊκὸς κατὰ τὸν Πτολεμαῖον) καθ' ὅλην τὴν Ἀρχαιότητα. Πρὸς τούτοις συμφωνοῦν μὲ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην πᾶσαι αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ἐξομαλύνονται αἱ δυσχέρειαι περὶ τὰς δύο ἐπιτομὰς τοῦ Στραβῶνος, πού τόσον ἐστενοχώρησαν τὸν χρηστὸν μακεδονογράφον Δήμιτσαν.

Ἡ παλαιοτάτη μνεῖα περὶ τῆς Θέρμης εἶναι τοῦ λογοποιοῦ Ἐκαταίου τοῦ Μιλησίου εἰς τὸ ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Βυζ. ἐν λ. Χαλάστρη διασωθὲν πολὺ-

μα πού θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀμοιβαίαν διαφώτισιν τῶν ζητημάτων. Ὁ Μακαρόνας ἀποδίδει μερικὰ εἰς θύρωμα, ὅπως καὶ ὁ Μπακαλάκης τὰ ἐκ Καβάλας, ΑΕ, 1936, 26.

τιμον ἀπόσπασμα (FHG 116): ἐν δ' αὐτῷ (δηλ. τῷ Θερμαίῳ κόλπῳ) Θέρμη πόλις Ἑλλήνων Θρηϊκῶν, ἐν δὲ Χαλάστρῃ πόλις Θρηϊκῶν. Ἐκ τούτου βεβαιούμεθα, ὅτι ἤδη κατὰ τὸν βον π. Χ. αἰῶνα ἡ Θέρμη ἦτο γνωστὴ Ἑλληνικὴ πόλις καὶ ἔκτοτε ὁ σχετικὸς κόλπος εἶχε τὸ οἰκεῖον ὄνομα. Λεπτομερέστερα ἐκθέτει ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις ἐγνώριζε βεβαίως τὸ ἔργον τοῦ Ἑκαταίου εἰς ὃ προσέθεσε καὶ ἄλλας πολλὰς εἰδήσεις, τὰ περὶ τὰς παραλίας πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, ἐξαιρεῖ δὲ ἐμμέσως τὴν τοπογραφικὴν σημασίαν τῆς Θέρμης, τὴν ὁποίαν ὁ Ξέρξης ὥρισε τόπον συγκεντρώσεως τῶν ναυτικῶν του δυνάμεων καὶ τοῦ κατὰ ξηρὰν μεγάλου στρατοῦ του (VII, 121 — 125). Θὰ ἐλέγαμεν σήμερον, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς ἐχρησιμοποίησε τὴν Θέρμην καὶ τὸν Θερμαϊκὸν ὡς ναυτικὴν καὶ στρατιωτικὴν βάσιν καὶ ὡς ὀρμητήριον διὰ τὴν περαιτέρω ἐκστρατείαν. Ἀπὸ τῆς Θέρμης κατώπτευσεν τὰ μεγάλα ὄρη ποῦ κλείουν τὴν Θεσσαλίαν, τὸν Ὀλυμπον καὶ τὴν Ὀσσαν καὶ μετὰ ἐπιτόπιον ἐξέτασιν τοῦ αὐλῶνος τῶν Τεμπῶν ἀπεφάσισε τὴν διὰ τῆς Πιερίας καὶ τοῦ Ὀλύμπου εἰσβολὴν καὶ ἐκ Θέρμης ὁ στόλος ἐκινήθη πρὸς τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Εὐβοίας (VII, 128 — 131, 179, 183). Μὲ πολλὴν σαφήνειαν ἀναφέρει ὁ πατήρ τῆς ἱστορίας, ὅτι μετὰ τὴν Ποτειδαίαν κατὰ τὸν ἰσθμὸν τῆς Παλλήνης εἶναι ἡ Κροσσαίη χώρα, ἡ Κρουσίς τοῦ Στράβωνος, τῆς ὁποίας ἀριθμεῖ τὰς πόλεις μὲ τελευταίαν τὴν Αἴνειαν. Τῆς πόλεως ταύτης γνωρίζομεν ἀσφαλῶς τὴν θέσιν, ὅτι ἔκειτο κατὰ τὸ Μεγάλο Καραμπουρνοῦ σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λιβίου, ὅτι ἀπεῖχεν ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης 15 μυριάδια καὶ ἦτο ἀπέναντι τῆς Πύδνας, (Liv. XLIV, 10. Πρβλ. Plassart BCH, 1921, 55,5). Ἀπὸ τῆς Αἰνείας πρὸς βορρᾶν ἀρχίζει ὁ Θερμαῖος κόλπος καὶ ἡ Μυγδονία, τῆς ὁποίας τὸ πρὸς δυσμὰς ὄριον ἀποτελεῖ ὁ Ἀξιός, ὅπου ἦτο καὶ ἡ Χαλάστρη (= Χαλάστρη τοῦ Ἑκαταίου). Πρὸς τούτοις μετὰ τὴν Αἴνειαν ἀναφέρεται ἀμέσως ἡ Θέρμη καὶ μετ' αὐτὴν κατὰ τὴν πρὸς τὸν Ἐχέδωρον καὶ Ἀξιὸν διεύθυνσιν ἢ ἄλλως ἀσήμαντος Σίνδος. Τόσα ὁ Ἡρόδοτος.

Τὸ 432 π. Χ. ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς Ἀρχέστρατος μὲ χιλίους ὀπλίτας ἀποσπᾶ τὴν Θέρμην ἀπὸ τὸν βασιλέα Περδίκκαν, ποῦ παλαιότερα τὴν κατεῖχεν ὡς σημαντικὴν θέσιν τοῦ πρὸς ἀνατολὰς ἀναπτυσσομένου Μακεδονικοῦ του κράτους (Θουκ. I, 61, 1). Τὸ 429, ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι συνεφιλιώθησαν μὲ τὸν βασιλέα καὶ τὰ συμφέροντά των εἰς τὴν Χαλκιδικὴν ἔπαυσαν νὰ κινδυνεύουν, τὴν ἀποδίδουν πάλιν (Θουκ. II, 29, 6). Βραδύτερον κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 4ου αἰῶνος τὴν Θέρμην, Στρέφαν καὶ Ἀνθεμοῦντα εἶχεν ἀποσπάσει ὁ στασιαστὴς Πausanίας, ἀλλ' ἀναγκάζεται ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου στρατηγοῦ Ἴφικράτους νὰ ἀποδώσῃ ταῦτα εἰς τοὺς νομίμους κληρονόμους τοῦ Ἀμύντου, Περδίκκαν καὶ Φίλιππον (Aισχ. II, 27). Αἱ ἱστορικαὶ αὐταὶ εἰδήσεις σημαίνουν βεβαίως τὴν ἐξαιρετικὴν σημασίαν τῆς προκατόχου τῆς Θεσσαλονίκης πόλεως, ἀλλ' ὅχι ὀλιγότερον εἰς τὸ αὐτὸ συντελεῖ ἡ σύντομος περιγραφὴ Σκύλακος τοῦ Καρυανδέως, διατελέσαντος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ τελευ-

ταίου Δαρείου, ὅστις εἰς τὸν *Περίπλου* (GGM, 66) ταῦτα μόνον ἔχει νὰ σημειώσῃ: Ἄξιός ποταμός, Ἐχέδωρος ποταμός, Θέρμη πόλις, Αἰνεια, Ἑλληνίς.

Φθάνομεν εἰς τὸν Στράβωνα. Ἀτυχῶς ἐκ τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν Θέρμην καὶ τὸν συνοικισμὸν τῆς Θεσσαλονίκης κεφαλαίου, τοῦ Ζ' βιβλίου τῶν Γεωγραφικῶν, διατηροῦνται μόνον περιλήψεις δύο διαφορητικῶν ὑστερωτέρων ἐπιτομέων, ἀλλ' ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις τῶν δύο ἐκδοχῶν πείθει κάθε ἀπροκατάληπτον, ὅτι οὐδεμία ἀντίθεσις μεταξύ των ὑπάρχει καὶ ὅτι συμπληρῶνουςαι ἢ μία τὴν ἄλλην παρέχουν εἰς ἡμᾶς ἀφθότους καὶ θετικὰς εἰδήσεις. Ἡ ἐπιτομὴ 330, 21, 22 προέρχεται ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Βατικανοῦ καὶ ἡ 330, 22, 23 καὶ 24 ἀνήκει εἰς τοὺς ἄλλους κώδικας. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι καὶ εἰς τὰς δύο περιλήψεις ὑπάρχει ἡ μαρτυρία, ὅτι ὁ Ἄξιός ἐκβάλλει μεταξὺ Χαλάστρας καὶ Θέρμης, πράγμα πού σημαίνει, ὅτι ὁ γεωγράφος εἶχε παραλάβει τὴν περιγραφὴν ἐκ παλαιότερων του πηγῶν, παρομοίων πρὸς τὴν τοῦ Ἑκαταίου, ἐπειδὴ κατὰ ταύτην λησμονεῖται ἡ Θεσσαλονίκη. Κατὰ τὰ λοιπὰ παρὰ τὴν ἐν τῷ συνόλω ὁμοφωνίαν τῶν περιλήψεων ὑπάρχουν καὶ μικραὶ διαφοραὶ ὀφειλόμεναι εἰς τὴν ἀτομικότητα τῶν ἐπιτομέων. Ὁ πρῶτος π. χ. ὀνομάζει τὴν πόλιν Θεσσαλονίκειαν (20, 21 καὶ 13) ὁ δεῦτερος Θεσσαλονίκην (24). Ἐπειτα ἐνῶ ὁ πρῶτος ἐκθέτει ὅτι ὁ Κάσσανδρος συνώκισε τὴν Θεσσαλονίκην (21) «*καθελὼν τὰ ἐν τῇ Κρουσίδι πολιόμενα καὶ τὰ ἐν τῷ Θερμαίῳ κόλπῳ περὶ ἑξ καὶ εἴκοσι . . . τῶν δὲ συνοικισθεισῶν ἦν Ἀπολλωνία καὶ Χαλάστρα καὶ Θέρμη καὶ Γαρησκός καὶ Αἰνεια καὶ Κισσός.*» ὁ δεῦτερος συντομώτερος ἀναφέρει (24) ὅτι μετὰ τὸν Ἄξιόν ποταμὸν ἡ Θεσσαλονίκη ἐστὶ πόλις, *ἢ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο* κτίσμα δ' ἐστὶ Κασσάνδρου. . . . *μετώκισε δὲ τὰ πέριξ πολίχνη εἰς αὐτήν, ὄσον Χαλάστραν, Αἰνειαν Κισσὸν καὶ τινα καὶ ἄλλα*. Ἡ διαφορὰ ὑπῆρξε σκάνδαλον διὰ τὸν Δήμητσαν καὶ ἄλλους. Διότι πῶς ἦτο δυνατόν, ἔλεγον, ἡ Θέρμη νὰ ὑπῆρχε εἰς τὴν θέσιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κατὰ τὴν ἄλλην ἐπιτομὴν νὰ καθαιρεῖται καὶ νὰ συνοικίζεται εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Μακεδονίας; Ἡ ἀπορία θὰ ἦτο δικαιολογημένη, ἂν αἱ πόλεις τῶν παλαιῶν ἦσαν ὅπως ἡμεῖς σήμερον τὰς ἀντιλαμβανόμεθα. Ἄλλ' ἡ Θέρμη, ὅπως ἀνωτέρω εἶδομεν, ἀπετελεῖτο ἐκ πολλῶν μικρῶν κωμῶν καὶ ἐξετείνετο εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀπὸ τὸ Σέδες μέχρι τῶν τόπων τῆς κατόπιν Θεσσαλονίκης, ὅτε ἡ μεταξὺ τῶν ἐπιτομῶν ἀντίφασις εἶναι ἐντελῶς φαινομενικὴ. Ἡ, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ πρότασις: «*ἢ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο*» δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ πρωτότυπον καὶ εἶναι μόνον σχόλιον τοῦ βυζαντινοῦ ἐπιτομέως — πρβλ. ὅτι καὶ περὶ τῆς Πύδνας ὁ αὐτὸς προσθῆκει: *ἢ νῦν Κίτρον καλεῖται* — καὶ πάλιν τὸ ὑποτιθέμενον σχόλιον σημαίνει λογικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐπιτομέως, ὅστις εἰς τὸ κείμενον τοῦ Στράβωνος μετὰ τὸν Ἄξιόν οὐδεμίαν ἄλλην πόλιν πρὸς ἀνατολὰς εὔρισκε παρὰ μόνον τὴν Θέρμην. Διατί νὰ μὴ ἀναφερθῇ ὑπὸ τοῦ γεωγράφου ἢ παλαιότερα πόλις περὶ τὸν λιμένα, πού πρέπει νὰ ἦτο σημαντικὴ ὅπως εἶδομεν; Τὸ παρὰ Στεφ. Βυζ. ἐν λ. Θεσ-

σαλονίκη ἢ ἄρα Ἐλίᾳ ἐκαλεῖτο ἐθεωρήθη δικαίως ὑπὸ τοῦ Meineke ἀβέβαιον καὶ διωρθώθη εἰς . . . Θέρμη.

Ἡ τελευταία σημαντικὴ μαρτυρία εἶναι τοῦ Πλινίου IV, 10: in ora sinus Macedonia oppidum Chalestra, Pyloros, Lete, medioque littoris flexu Thessalonice. . . , Therme. Ἐν καὶ περὶ τῆς δευτέρας ἀναφερομένης πόλεως τίποτε δὲν γνωρίζομεν καὶ ἡ Λητὴ κατὰ τὸ χωρίον Ἀϊβάτι βορείως τοῦ Λαγκαδᾶ εἶναι ἄρκετὰ μακρὰν τῆς παραλίας, ἡ σειρὰ φαίνεται ἀνταποκρινομένη εἰς τὰ πράγματα. Ἄλλ' ἐκ τῆς διακρίσεως τῆς Θέρμης ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἔπεται ἀναγκαίως, ὅτι καθ' ὅλους τοὺς χρόνους ἡ παλαιότερα πόλις ἦτο περιορισμένη εἰς τὴν νοτιὰν κοιλάδα. Οὔτε μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Κασσάνδρου τὰ καθαιρεθέντα πολίσματα ἐρημώθησαν ἐντελῶς. Ὅπως καὶ εἰς ἄλλους παρομοίους συνοικισμοὺς παλαιότερους καὶ νεωτέρους (Μεγαλόπολις, Νικόπολις) συνέβη, αἱ συνοικισθεῖσαι πόλεις, ἡ Αἴνεια, ἡ Θέρμη καὶ αἱ λοιπαί, διετήρησαν ἀσφαλῶς μέρος τοῦ πληθυσμοῦ των καὶ ἄποιαν πολιτικὴν ὄντοτητα μέχρι τέλους.

Ἀφοῦ κατὰ ταῦτα αἱ γραπτὰ μαρτυρία ὄχι μόνον δὲν ἀντιτίθενται εἰς τὴν προταθεῖσαν ἔκδοχὴν ἀλλὰ καὶ ἐνισχύουν ταύτην, σκόπιμον εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν ἐν τέλει καὶ πάλιν εἰς τὸ Καραμπουρνάκι καὶ τὸ ἐκεῖ ἔργον τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ τοπογραφικὸν ζήτημα δὲν ἀνεκινήθη ἐξ ἀπλῆς περιεργείας. Παρὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὑπάρχουν οἱ τόποι καὶ τὰ ἀφανῆ καὶ ταπεινὰ ὄστρακα, τὰ βίσαλα τῶν χωρικῶν τῆς νοτίας Ἑλλάδος, πὸν παρέχουν σημαντικὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας καὶ ἱστορίας. Ἐν ἡ μικρὰ «*χερσονησίζουσα ἄκρα*», ὄριον τοῦ μεγάλου λιμένος πρὸς νότον, δὲν χωρίζει ἀπὸ ξηρᾶς, ὡς εἶδομεν, τὰς ἐκατέρωθεν κοιλάδας, εἶναι ἀπ' ἐτέρου φανερὸς ἐνωτικὸς κόμβος τῆς πρὸς βορρᾶν καὶ νότον παραλίας καὶ ὑποδεικνύει σαφῶς τὸν πολιτικὸν σύνδεσμον τῶν περιοίκων. Καὶ ὁ ἐπ' αὐτῆς ἀρχαῖος συνοικισμὸς εἶναι πολῦτιμος μάρτυς τῆς σκοτεινῆς προῖστορίας τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἀθήναι, Ἰανουάριος 1940

K. A. ΡΩΜΑΙΟΣ